

Гліб Вишеславський

Культурний центр ім. Леоніда Вишеславського у м. Старий Крим: існування на перехресті культур та політичних змін

У статті розглянуто історію створення приватного Культурного центру ім. Леоніда Вишеславського у місті Старий Крим, проаналізовано головні принципи постійної експозиції, узагальнено особливості закладу та його значення для культурного середовища України.

Ключові слова: культурний центр, музей, виставка, виставковий простір, Леонід Вишеславський, літературний музей.

В статье рассмотрена история создания частного Культурного центра им. Леонида Вышеславского в городе Старый Крым, проанализированы главные принципы постоянной экспозиции, обобщены особенности музея и его значение для музейной среды Украины.

Ключевые слова: музей, выставка, выставочное пространство.

The article discusses the history of the creation of a private museum of Leonid Visheslavskiy in Sary Krym, analyzes the main principles of the permanent exhibition, the museum features and its significance for the museum environment in Ukraine.

Keywords: museum, exhibition, exhibition space.

Вступ

Музейна діяльність у контексті сучасної культури є дуже динамічною, збагаченою новими формами демонстрації експонатів, залученням нових ідей презентації колекцій. Культурний центр ім. Леоніда Вишеславського у місті Старий Крим є рідкісним прикладом приватного меморіального культурного центру, що документує важливі біографічні періоди поета Леоніда Миколайовича Вишеславського (1914–2002), а також має на меті відтворити загальну картину історичної епохи, пов'язаної з розвитком української літератури 1920–30-х років, зокрема футуризму. Крім того, Культурний центр ім. Леоніда Вишеславського мав на меті здійснювати на практиці діалог культур, сприяти міжкультурному обміну, налагодженню культурного туризму та інтелектуального розвитку місцевих громад.

Культурний центр як недержавна установа провадить свою діяльність виключно за рахунок приватних коштів від членів «Асоціації друзів поезії Леоніда Вишеславського» (Франція – Україна). Через відсутність спеціального законодавства щодо приватних музеїв чи меморіальних кімнат, приміщення Центру існують як звичайні приватні помешкання – зрозуміло, що ніякий продаж квитків чи сувенірів там неможливий, як не можлива і самоокупність проекту. Центр було створено завдяки зусиллям родини поета та згідно з їхньою концепцією. У подальшому тексті Культурний центр ім. Леоніда Вишеславського буде інколи називатися «музей Леоніда Вишеславського», тим більше, що після політичних подій 2014 року діяльність Культурного центру була зупинена на невизначений термін, а його програма діяльності

встигла реалізуватися тільки в частині створення музейних експозицій.

Приватні музеї та культурні центри дуже активно розвиваються у Сполучених Штатах Америки та в країнах Західної Європи. В Україні таких музейних закладів у край мало, хоча за останнє десятиліття з'явилися такі приватні культурні центри, як Галерея Фельдмана «АВЕК» у Харкові, Музей сучасного мистецтва в Києві, Музей сучасного мистецтва в Одесі. Як нові заклади культури, ці музеї ще на стали об'єктом наукового аналізу. Не існує спеціального наукового дослідження, яке б детально та комплексно висвітлювало особливості та принципи діяльності приватних музеїв чи центрів. Однак, до проблеми тенденцій сучасної виставкової діяльності зверталися Камерон Д., Панченко А. С., Калугина Т. П., Майстровская М. та інші.

У цій статті автор висвітлює історію створення приватного Культурного центру ім. Леоніда Вишеславського у м. Старий Крим, аналізує культурний контекст його діяльності та існування на перехресті культур і політичних змін, що відбулися у Криму 2014 року.

Історія створення музею

У 2007 році родина поета прийняла рішення про створення Культурного центру ім. Леоніда Вишеславського. Тоді ж розпочався пошук відповідного місця, що було б пов'язане з творчістю та життям поета, та приміщення, в якому можна було б відкрити відповідний музейний центр. Ремонт придбаного приміщення та комплектація експозиції тривала до 2012 року, а першу експозицію було відкрито влітку 2013 року.

Незважаючи на те, що Леонід Вишеславський жив і творив у Києві, місцем для заснування музею був обраний Крим. Творчість та деякі обставини життя поета були за різних обставин тісно пов'язані зі Старим Кримом, Коктебелем і Біостанцією (науковий заклад на околиці селища Отузи). Всі три місця розташовані навкруги гірського масиву Карадаг, оспіваного в поезіях Леоніда Вишеславського. І хоч у своїй творчості та спогадах поет звертався й до інших улюблених місць, як-от Київ, Миколаїв, Одеса, Харків, с. Павлівка біля м. Богодухова та ін., – при створенні музею все ж перевага була віддана місту Старий Крим. Серед багатьох чинників враховувалися економічні можливості придбання та переобладнання приміщення, а головне, динамічний розвиток культурного середовища, постійне зростання туризму, в тому числі й культурного туризму з України, Білорусії,

Росії, Польщі, що спостерігався у східній частині Криму протягом 2000–2013 років.

Гірський масив Карадаг та прилеглі до нього села мали значний вплив на творчість не лише Леоніда Вишеславського, але й багатьох інших представників культури та мистецтва. Впродовж 1920–30-х років на Біостанції працювали відомі вчені з багатьох природничих наук, професори київського, харківського, московського, ленінградського університетів.

У селищі Коктебель довгий час творив Максиміліан Волошин, український та російський поет, представник модерної літератури та художник. За життя Максиміліана Волошина його будинок став місцем культурного паломництва, до нього спеціально їхали відомі особистості та діячі культури і науки. У 1930 році ще юний Леонід Вишеславський брав уроки малювання у Максиміліана Олександровича, а потім все життя зберігав подаровану йому акварель із зображенням Карадагу.

Поруч з Коктебелем розташований Старий Крим, який, завдяки його затишності та спокою, став місцем життя й творчості Олександра Гріна, Костянтина Паустовського та інших. В повоєнні часи там оселилися діячі культури українського «розстріляного відродження», зокрема поет і літературний вчитель Леоніда Вишеславського – Григорій Петніков. У Старому Криму також оселилася і редакторка та харківський видавець першої книги Леоніда Вишеславського – Олена Голова.

Наприкінці 1990-х – початку 2000-х років у Старому Криму відбувався розквіт музейної справи. Це передусім було пов'язано з розвитком екскурсійної діяльності та шаленою кількістю туристів, що їхали побачити унікальні, сповнені історії місця. Природно, що саме Старий Крим та його околиці – території з багатющою історією та культурою, що сягають періоду панування скіфів, – став місцем приривидшеного розвитку музейних та культурних закладів.

Цьому рухові також сприяло повернення етнічного населення півострова – кримських татар. Вже наприкінці 1990-х років у Старому Криму було засновано два приватні музеї, присвячені культурі цього народу. Один з них відтворював традиційний побут помешкання першої половини ХХ ст., інший мав більш археологічно-краєзнавчу тематику. Власники обох музеїв використовували для експозицій обійстя та споруди, жертвовно звільнені від власних господарчих потреб, і не отримували фінансування. На початку 2000-х років був відкритий публічний доступ до величезної

приватної колекції археологічних знахідок, яку було розташовано в одному з покинутих корпусів місцевого санаторію. Ці культурні зрушення відбувалися на тлі існування державних музеїв: Літературно-художнього музею, Музею Олександра Гріна та Музею Костянтина Паустовського.

Позиціонування музею та експозиційна діяльність

Створення і відкриття Культурного центру ім. Леоніда Вишеславського співпало з розквітом культурного життя регіону. З іншого боку, поява ще одного літературно-художнього осередку й без того багатого на музейні заклади Старого Криму вимагала чіткого окреслення принципів його діяльності. Засновники, якими виступили родичі Леоніда Вишеславського, зупинилися на концепції поєднання увічнення пам'яті та популяризації творчості поета з активними формами участі у сучасних культурних процесах.

Такий підхід призвів до розділення експозиції на постійну, незмінну частину (відтворення меморіального кабінету та зал, присвячений літературно-художньому оточенню автора), та тимчасову для проведення літературних читань, конференцій, відпочинку приїжджих, розміщення архівів. Із самого початку було вирішено, що Культурний центр орієнтовано, перш за все, на вузьке коло знавців та шанувальників літератури і образотворчого мистецтва. Передбачалося, що Культурний центр працюватиме обмежену кількість годин за попередніми домовленостями з потенційними відвідувачами, або під час виставок чи літературних читань, на які будуть запрошуватися спеціальні гості.

Як відомо, лише невелика кількість музеїв у світі розміщена у спеціально збудованих для цього спорудах. Більшість музеїв, особливо літературних та краєзнавчих, розташовані у пристосованих будівлях, які раніше мали інше призначення. Це спричинює певні ускладнення для презентації та адаптації експонатів. Унікальність Культурного центру ім. Леоніда Вишеславського полягає в тому, що будівлю під нього було суттєво переобладнано і зведено спеціально, з урахуванням особливостей експозиції та з огляду на необхідність забезпечити комфортний доступ до експонатів та належні умови зберігання і презентації колекції.

Одним з визначальних понять у музейній діяльності є поняття «музейна комунікація». Саме це явище є головним у формуванні відносин «відвідувач – предмет». Термін був запропонований канадійським візіонером музейної справи Дунка-

ном Камероном¹. Основна суть його концепції полягає у «спілкуванні» відвідувача з оригінальним твором, у здатності розуміти мову художнього твору. Виставковий простір є частиною цієї комунікації, оскільки виступає посередником між твором і відвідувачем. Експозиція Культурного центру мала на меті створити саме таку атмосферу комунікації. Наприклад, у меморіальному кабінеті відвідувач має безпосередній контакт з автентичними речами, що занурені у те саме середовище, в якому використовувалися власником. Друкарська машинка з аркушем, олівці з рукописами на столі, фотоапарат, яким були зроблені світлини, що експонуються поруч.

Завдяки емоційній константі, присутній як в цій, так і в інших залах, глядач занурюється в експозиційний часопростір. Немало цьому сприяє аудіовізуальний ряд – в одному з залів на спеціальному екрані демонструються документальні відеофільми про літераторів, більшість яких була відзнята на плівку у 1960-х роках Л. Вишеславським, а в наш час знайдена в сімейному архіві, відреставрована і переписана на сучасні носії.

Постійна експозиція

Постійна експозиція Культурного центру, власне його музейна частина, відображає головний зміст зібрання, а саме – життя і творчість поета Леоніда Вишеславського. У структурі самої експозиції використано зональний та хронологічний принцип побудови. Меморіальний кабінет – зал, що презентує особисті речі поета, світлини та ін. В експозиції демонструються предмети, що розповідають про літературне життя поета (фотографії колег, дарчі написи), деякі аспекти світогляду та наукові зацікавлення (речі, пов'язані з відкриттям космосу, подорожами Україною, захопленням шахами та фотографією).

Захоплення літературою і наукою водночас було природним для культурного середовища 1920-х і 1930-х років, де в атмосфері українського відродження митці та поети спілкувалися з фізиками, біологами, геологами, математиками. Ця атмосфера творчого натхнення в різних галузях людської діяльності знайшла відображення у книзі філософської лірики Леоніда Вишеславського «Зоряні сонети». Зацікавленість у природознавчих науках Вишеславського ілюструється в музеї його колекцією метеликів, зібраних особисто та подарованих венецуельським поетом Карлосом Аугусто Леоном.

¹ Камерон Д. Музей: храм или форум? / Д. Камерон // Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности: Сб. науч. тр. / НИИ культуры. – М., 1988. – С. 259–275.

Поруч із кабінетом розташовано зал, присвячений близькому родинному оточенню поета і його літературним зв'язкам. Світлини співіснують в експозиції з артефактами, що відтворюють атмосферу і стиль життя спільноти літераторів, учених, художників, священників. З автентичних речей створено смислові композиції, що дозволяють глядачу «увійти» в спілкування з такими речами, які в сучасному житті давно не зустрічаються. Це залишки геологічних колекцій з експедиції 1920-х років на озеро Севан, церковні речі дідуся Леоніда Вишеславського, обладнання для навчання у гімназіях початку ХХ ст. Кожна композиція «розповідає» про якийсь типовий, чи навпаки, унікальний епізод з життя, побуту, світогляду людей, що оточували Леоніда Вишеславського. Композиційно ці інсталяції домінують в залі, вони найперше привертають увагу відвідувача та надають йому «ключ» для розуміння наступного шару експозиції, що потребує більшої уваги, як-от листи чи фотопортрети. Тобто музей пропонує глядачеві самому обрати стиль перегляду – емоційний чи більш заглиблений у матеріал. Архів музею передбачає можливість ще більш глибокого контакту з матеріалом – професійного літературознавчого дослідження.

В експозицію музею включено велику кількість фотографій та копій листування Леоніда Миколайовича зі своїм найближчим літературним колом, серед якого були такі видатні митці, як Павло Тичина, Максим Рильський, Майк Йогансен, Юрій Платонов, Григорій Петніков, Володимир Сосюра, Ліна Костенко, Леонід Первомайський, Микола Ушаков, Борис Пастернак, Павло Антокольський, Арсеній Тарковський, Всеволод Ржевський, Геворк Емін та ін.

Тимчасові експозиції

Крім постійної експозиції в музеї існує простір для тимчасових виставок – літературних, художніх, історичних, краєзнавчих. Планувалося кожен рік оновлювати експозиції, що дало б змогу постійно розширювати тематику, залучати до співпраці нових людей з різних міст, здійснювати культурний обмін, сприяти появі нових відвідувачів. Враховуючи місцеві реалії Криму, а саме перетин різноманітних культур – реалізувати на практиці культурний діалог. В музеї було створено декілька тимчасових виставок – культура футуризму 1930-х років в Україні та експозиція малюнків Ірини Вишеславської, присвяченої Коктебелю 1970-х років.

Футуризму і періоду «розстріляного відродження» в Культурному центрі відведено особли-

ве місце, адже саме тоді починався творчий шлях Леоніда Вишеславського. Експозиція розповідає маловідомий факт подорожі Кримом Давида Бурлюка, показує рідкісні і майже невідомі портрети діячів української культури роботи А. Петрицького, вперше демонструє світлини українського дитячого письменника, автора повісті «Хмереч» Юрія Платонова. Окрему частину становить експозиція, що висвітлює життя і творчість Григорія Миколайовича Петнікова – видатного поета, діяча культури, літературного вчителя та друга Леоніда Вишеславського. Саме Григорій Петніков передав у 1960-х роках Леоніду Вишеславському титул Голови Земної Кулі – літературної гри, подібної до дійств дадаїстів, яку започаткували Велимир Хлебніков разом з Григорієм Петніковим. Виставка світлин Г. Петнікова, розгорнута у Культурному центрі, є першою в історії. Вона була підготовлена літературознавцем, дослідником творчості Григорія Петнікова Олексієм Тімригазіним. В ній представлено численні раніше не оприлюднювані фотографії.

Виставка малюнків І. Вишеславської «Коктебель часів нонконформізму» ілюструє життя неофіційного контр-культурного, частково дисидентського осередку, який склався у 1970-х роках в Коктебелі у вітальнях будинків поетеси Ірини Махоніної, піаністки Марії Изоргиної, вдови Волошина Марії Волошиної, художника, дисидента Юрія Кисельова та кімнатах Будинку творчості письменників.

Тимчасові виставки важливі для концепції діяльності Культурного центру ім. Леоніда Вишеславського, оскільки дозволяють привернути увагу певних груп відвідувачів до постійних, суто музейних експозицій, тобто допомагають глибше висвітлити тему основної експозиції. Завдяки поєднанню наукової репрезентативності і естетично-мистецьких вимог, досягнуто певної якості, створено місце, де глядач «отримує адресоване йому “послання”, може “прочитати” його, таке місце, що привертає до художньої комунікації, пропонує художнє оповідання, яке складається з оригінальних предметів»¹. Завдяки цьому огляд експонатів майже не потребує додаткових коментарів чи роз'яснювальних текстів.

Архів музею

Із самого початку в Культурному центрі ім. Леоніда Вишеславського планувалося створення архіву.

¹ Панченко А. С. Основные тенденции современной выставочной деятельности художественного музея (на материале музеев Санкт-Петербурга рубежа XX–XXI вв.): Дис. кан-та. иск. – СПб., 2012.

Для цього було відведено спеціальне приміщення. До складу архіву увійшли якісно оцифровані світліни і фільми з життя літературної спільноти 1960–80-х років. Архів постійно поповнюється за рахунок матеріалів з минулих тимчасових виставок, та внаслідок роботи по оцифруванню архіву Леоніда Вишеславського. Його матеріали відкриті для фахівців, які бажають досліджувати літературно-художній процес 1920-х – 2000-х років.

Форум

На обійсті музею обладнано відкритий майданчик на 100 місць для проведення літературних читань, симпозіумів, конференцій. Власне комплекс постійних експозицій, тимчасових виставок, архіву та форуму дозволяє говорити про створення Культурного центру ім. Леоніда Вишеславського, про місце спілкування та інтелектуального розвитку, залучення місцевих жителів до процесів у сучасній культурі. Останнє було особливо актуальним в реаліях Криму, бо комунікація туристів з місцевими громадами будувалася не на ґрунті культурного обміну, що постійно призводило до нерозуміння потреб культурного туризму з боку місцевих жителів, туристичного бізнесу, влади.

Відкриття музею відбулося у 2013 році в переддень святкування річниці Незалежності України та супроводжувалося літературними читаннями й екскурсіями. На відкриття прибули письменники та науковці з Києва, Запоріжжя, багатьох регіонів Криму та із Франції. В перші п'ять днів музей та літературні читання відвідало понад 1000 осіб. До відкриття була видана книга історика, краєзнавця, дослідника культурної спадщини Східного Криму Олексія Тіміргазіна – літературознавче видання про двох поетів – Леоніда Вишеславського та Григорія Петнікова, що має назву «Планета поетів», та включає в себе біографічні есеї про життя і творчість поетів.

У процесі підготовки музею було видано також збірник поезій Леоніда Вишеславського, присвячених Криму під назвою «Карадагские монологи». У видання увійшли твори, що є зразками філософської лірики. Видання має особливе оформлення – ілюстрації до книги виконав ще у 1980 році онук поета Гліб Вишеславський, але занадто вільний стиль малюнків не відповідав вимогам тогочасних видань. Лише через тридцять років нове видання прикрасила саме ця графічна серія. Всі видання та, власне, й створення музею стало можливим завдяки допомозі шанувальників поезії Леоніда Вишеславського.

Таким чином, Культурний центр ім. Леоніда Вишеславського у Старому Криму виконує не лише меморіальну функцію, він сприяє діалогу різних національних культур, повертає пам'ять про імена заборонених в СРСР письменників і художників, сприяє популяризації української культури серед кримсько-татарського і російського населення півострова. Експонати музею мають велику наукову цінність. Серед інших музеїв міста Культурний центр ім. Леоніда Вишеславського до 2014 року мав свою окрему нішу зі своїм неповторним голосом та виконував свою місію збереження пам'яті поета, популяризації його творчості, ініціації культурного життя міста та активної участі в ньому. Культурний центр ім. Леоніда Вишеславського мав на меті організацію і проведення низки наукових конференцій, художніх виставок, оновлення експозиції, залучення для цих подій представників сучасної культури. Навколо нього поступово почала збиратися спільнота – своє коло прихильників.

На жаль, повноцінне функціонування закладу було недовгим. Окупація півострова зробила неможливим здійснення багатьох творчих планів щодо культурного обміну. Припинення зв'язків Криму зі світом унеможлиблюють наукову та мистецьку діяльність. В Культурному центрі залишилася тільки музейна експозиція, яку за весь рік подивилася тільки одна екскурсія школярів. Робота Центру як місця міжкультурного обміну, спілкування, нових творчих ініціатив припинилася на невизначений термін. В умовах, коли до Криму вкрай важко доїхати, на тлі нових ідеологічних та політичних реалій сталася зміна культурного клімату. Відсутній культурний туризм, конференції, симпозіуми та, власне, більш-менш обізнана в літературно-художньому житті публіка, на яку і був розрахований Культурний центр ім. Леоніда Вишеславського.

Висновки

Сьогодні існує багато вдалих зразків приватних та державних музеїв, але головною метою такої діяльності є і залишається затвердження унікальності того чи іншого музею, що є частиною розвитку сучасних мистецьких процесів. Якісна музейна інституція має зробити акцент на збагаченні культурного багажу відвідувача. Культурний центр ім. Леоніда Вишеславського у місті Старий Крим є приватною інституцією, яка має унікальну історію створення та розвитку, в ній зібрані унікальні експонати. Центр може бути прикладом для інших музейних проектів у питаннях комп-

лексного планування діяльності, розрахованої на різноманітні потреби відвідувачів, що зумовлено можливістю сприйняття експозицій на будь-якому рівні – емоційному, інтелектуальному, фахово-дослідницькому. Крім того, Культурний центр ім. Леоніда Вишеславського, враховуючи місцеві реалії соціального і культурного життя, мав бути місцем реалізації (шляхом роботи форуму та тимчасових експозицій), діалогу культур – української, російської, кримсько-татарської, вірменської, а також стати місцем існування та розвитку творчого мистецького діалогу між різними спільнотами, як-от місцеві громади (школярі, місцева інтелігенція), відпочиваючі (серед яких багато діячів культури), туристи (передусім культурний туризм).

Через недосконалість, а точніше, відсутність законодавства щодо приватних музеїв, меморіальних кімнат, майстерень художників, Центр створювався без будь-якої підтримки та правового захисту держави.

В нових політичних і соціальних реаліях Криму після березня 2014 року, через відсутність відпочиваючих, туристів, як наслідок – відвідувачів, надзвичайно послаблена меморіальна функція музею. Інші форми роботи, як-от форум, просвітництво і культурний обмін через згадані обставини припинені. Подальший розвиток Центру залишається під питанням.